

KIELI-INTUITION HÄMÄRÄ KOHDE

URHO MÄÄTTÄ

LEKTIO TAMPEREELLA
21. JOULUKUUTA 1994

Fyysikot väittävät, ettemme tunne maailmaa, jossa elämme. Psykologit puolestaan väittävät, ettemme tunne mieltämme ja toimintamme motiiveja. Fyysisen maailman kohdalla väite on perusteltavissa varsin vakuuttavasti. Me näemme esimerkiksi valona vain tietyn taajuuden sähkömagneettisen säteilyn: ultravioletti ja infrapuna-alueet jäävät meiltä paljain silmin näkemättä. Voidaan sanoa myös, että ihminen näkee vain suunnilleen itsensä kokoisia avaruudellisia kappaleita: aivan pienet ja hyvin suuret kappaleet ovat näkökykymme ulottumattomissa.

Tarkastelen esitelmässäni sitä, millä perusteilla voimme väittää, ettemme tunne edes omaa äidinkieltämme, vaikka olemme sen syntyperäisiä puhujia. Asia on mielenkiintoinen, ja sillä on ajatuksellisia kytkeitä kielitieteen keskeisiin postulaatteihin, esimerkiksi kysymykseen, onko niin sanottu kielikyky sama kaikilla puheyhteisön jäsenillä.

Ensiksi on selvitettävä se, mitä me tarkoitamme tiedolla. Empiristinen käsitys tiedosta on kaksijakoinen. Toisaalta ihminen tietää, että asiat ovat niin tai näin. Tätä propositionaalista tietoa voimme esittää mm. väitteiden avulla, kuten *Olemme luentosalissa A I tai*

Tampere on Pohjolan suurin sisämaakaupunki jne. Toisaalta ihminen osaa tehdä monenmoista ilman edellisen kaltaista tietoakin. Osaan joka aamu työpaikalleni, vaikken tiedäkään työmatkani tarkkaa pituutta senttimetreissä tai edes kilometreissä. Tässä on kyse niin sanotusta tietotaidosta. Kielitieto on empiristisestä näkökulmasta katsottuna juuri tällaista osaamista, jossa ei ole kyse propositionaalisesta tiedosta.

Rationalistinen tiedon määrittely poikkeaa oleellisesti empiristisestä. Rationalistinen käsitys tulee esille Noam Chomskylla hänen määritellessään kielitiedon piiloiseksi kielioppitiedoksi. Myös hermeneuttinen meta-teoria ilmentää rationalistista näkökulmaa: sen mukaan kielitieto on intuitiivista tietoa kielen normeista. Tätä tietoa ei voida käsitteellisesti palauttaa empiriseen havaintotietoon.

Jos nyt kysymme kielentaitajan intuitiivisen tiedon totuutta, päädyimme keskenään yhteismitattomiin analyyseihin riippuen siitä, valitsemmeko empiristisen vai rationalistisen lähestymistavan. Hermeneuttisessa näkökulmassa tietomme kielen säännöistä ovat apriorisia ja havaintotiedon avulla kumoutumattomia. Empiristisesti lähestyttäessä kielentaitajan käsitykset ovat hypoteeseja, joiden totuusarvo ja luonne voivat muuttua laajemman aineiston ja muuttuneen tar-

kastelutilanteen myötä.

Pyrin seuraavassa ylittämään empiristisen ja rationalistisen näkökulman rajan etsiessäni vastausta alussa esitettyyn kysymykseen: »Tunneemeko me kieleemme vai emme?»

Ihmisen aistit ovat kehittyneet biologisen evoluution myötä. Ihmisen kuulon alue on ilmeisesti lajin elinympäristön ja elämäntavan kannalta motivoitu ja »kyllin hyvä». Ihmisen hajujaisti ei ole niin tarkka kuin koirilla, näkö ei niin tarkka kuin kissoilla. Luetteloa voisi jatkaa loputtomiin. Näistä tosiasioista seuraa, että fyysinen todellisuus avautuu ihmiselle vain osittain.

Mutta eikö juuri luonnollinen kieli ole biologisen kehityksen myötä syntynyt ihmisen lajipiirre? Siis tietyllä tavalla verrattavissa siihen fyysisen todellisuuden alueeseen, jonka ihminen kokee aistiensa kautta. Ja eikö nyt olisi perusteltua ajatella, että juuri kieli on ihmisen mittainen, tietyllä tavalla ihmisen jatkuvasti tekemä? Kieli olisi nyt ihmisen älyllisen käsityskyvyn rajoihin mahtuva ja näin ihmisen tietämä, tuntema ja hallitsema asia. Tämä on rationalistisen ajattelun mukaista.

Rationalismi ilmenee tätä nykyä kielitieteessä hyvin suosittuna mentalismina. Chomskylainen rationalismi on muuntunut näennäisen oppositiohenkiseksi kognitivistiseksi tai käsitteelliseksi näkökulmaksi. Yhtä kaikki on kyse siitä, että kieli nähdään ihmisen yksilötasolla älyllisesti hallitsemaksi mielen ilmiöksi: ihminen tietää kielensä kokonaan. Vääjäämätön seurausväittäjä on se, että saman kielen puhujien sisäiset kielioipit ovat keskenään identtiset.

Kieli ei ole kuitenkaan ihmismielen rakenteellinen ilmiö, vaan ontologisesti ja episteemisti monitasoinen evolutiivisen kehityksen tulos. Tähän evolutiiviseen muotoutumiseen ovat vaikuttaneet useat ihmisen sisäisen ja ulkoisen elämänympäristön seikat. Samalla tavalla nykyihmisen kielten rakenteeseen ja kehitykseen vaikuttavat nämä samat

psykkiset, anatomiset ja sosiaaliset tekijät. Voisimme puhua jälkimmäisessä yhteydessä evolutionaarisesta kehityksestä. Kieli ei ole ihmismielen sisäinen eikä ihmismielelle täysin avoin ilmiö.

Ihminen pystyy ottamaan tietoisien introspektionsa kohteeksi kielensä ilmauksia ja niiden analyttisiä osia — sanoja, tavuja, affikseja, vartaloita, äännepiirteitä jne. Voimme puhua kieli-intuitiosta. Me pystymme tällä intuitiolla kokemaan suoraan mm. kielen ilmauksen merkityksen. Pystymme tavoittamaan myös kielen analyttisten elementtien, esim. morfeemien, merkityksen. Näin syntyy ajatus, että ilmauksilla ja niiden analyttisillä osilla olisi kullakin yksi ja tietty merkitys, jonka me juuri intuitiivisesti pystymme kokemaan.

Mihin sisäinen introspektiivinen tarkkaavaisuutemme kohdistuu, kun ajattelemme sanaa ja sen merkitystä. Me koemme suomen kielen taitajina välittömästi esim. sananmuodon *kanan*, ja voimme löytää siitä kaksi erillistä merkitysosaa: kana-merkityksen ja omistamisen merkityksen. Kana-merkitys on vartalolla *kana-* ja omistamisen merkitys päätteellä *-n*. Mutta todellisuudessa tämä analyttinen atomistisuus intuitiivisessa kokemuksessamme on pettävää. Välitön intuitiivinen kokemus johtaa meitä harhaan. Todellisuudessa esim. sanan merkitys ei ole kyseisen sanan ominaisuus vaan sisäistettyyn maailmaan holistisesti liittyvä asia. Perinteisesti tätä tosiasiaa on semantiikassa lähestytty semanttisen kentän avulla. Kokemuksemme atomistisuus johtuu tietoisuudesta itseltään, ei niinkään kielen todellisuudesta.

Meidän on pakko hyväksyä fyysikoiden väitteet siitä, että fyysinen todellisuus sisältää ilmiöitä, jotka eivät liity yksittäisiin fyysisiin partikkeleihin. Tosin pidämme kai arkisessa ajattelussamme pienimpiä atomin osiakin vain pieninä avaruudellisina kapaleina. Siis samanlaisina kuin tennispallo tai kananmuna. Kielen kohdalla meidän ei tarvitse mennä kuin sanaan, niin joudumme

tunnustamaan, ettei se ole pelkästään olio tai elementti. Ferdinand de Saussuren idea systeemin holistisesta kokonaisvaltaisuudesta on atomismin vastainen, mutta todellisuudessa atomistinen analyttisyys on kielitieteessä vallitseva perinne edelleenkin.

On tyypillistä, että ihminen kokee pelkästään kappaleita sielläkin, missä niitä ei ole tai missä kappalemaisuus on vain yksi ontologinen aspekti. Tunnettua filosofia vapaasti lainaten voisi sanoa, että syödessämme leivoksen luulemme syövämme partikulaa-rin, mutta tosiasiaa syömme kokoelman erilaisia prosesseja. Prosessi on oliomaisuuden lisäksi toinen ihmiselle tuttu ontologinen perusseikka. Ihminen kokee maailman vaikutuksina ja muutoksina esimerkiksi siten, että toinen olio nähdään syntyneeksi toisesta muutoksen myötä.

Meille intuitiivisesti tuttujen olioiden ja prosessien lisäksi on kielessäkin kolmas ontologinen tyyppi eli kenttä, joka ei ole edellisten tavoin intuitiivisesti tuttu ja havaintokokemukseen välittömästi liittyvä. Kenttä-mäisyyden kuvaaminen edellyttää teoreettisia apuneuvoja. Sähkömagneettinen kenttä ja painovoimakenttä ovat tuttuja meille kuitenkin jo fysiikasta. Kieli-intuitio, vaikka poikkeaaakin luonteeltaan havaintotiedosta, ei tarjoa suoraa tietoa kielestämme, emmekä me näin kielentaitajina välttämättä tunne omaa kieltämme.

Meidän sisäinen introspektiomme ei paljasta kieltä määrällisesti eikä laadullisesti. Tietoinen introspektio ei ole siis valonheitäjä, jonka voimme kohdistaa mihin tahansa

kielen ominaisuuteen. Tietoisuus on hyvin suppea ja evolutiivisesti sängen myöhään kehittynyt ominaisuus. Me asennoidumme tiedostetun ulkopuolelle jääviin kielen piirteisiin aivan kuin lentokoneeseen, joka nyt sattuu olemaan sillä erää pilvessä mutta joka on täsmälleen samanlainen kuin se, minkä näemme pilven ulkopuolella. Tämä käsitys on siis väärä.

Ihmiskieli jakaa suurimman osan ominaisuuksistaan kaikkialla luonnossa tapahtuvan semiosiksen kanssa. Ihmiskieli siis on tutkimuskohteena yhtä kiehtova ja arvaamaton kuin valaiden, mehiläisten tai delfiinien kieli. Samalla tavalla kuin fyysinen, psyykinen ja sosiaalinen todellisuus jää myös luonnollisen kielen lopullinen todellisuus aina ihmiselle tuntemattomaksi ja salaeräiseksi.

Edeltävä pohdiskelu merkitsee funktionaalisen selittämisen kannalta sitä, etteivät luonnollisen kielen funktionaaliset tekijät ole intuitiivisesti triviaaleja eivätkä niin yksinkertaisia kuin usein on ajateltu. Ns. muodon ja merkityksen isomorfiaperiaate on nähty usein hyvin oliokeskisesti ymmärtämättä kielen ontologista episteemistä monitasoisuutta. Edelleen isomorfiaperiaate on asetettu pelkästään vastakkaiseksi artikulatoristen redusoimistaipumusten kanssa. Yhtä oleellista on huomata myös se, että nämä molemmat taipumukset ovat jo itsessään kompleksisia ja sisäisesti ristiriitaisia ilmiötä. Funktionaalisen selittämisen perustelu ja ymmärtäminen edellyttää kielen monitasoisen episteemisen ja ontologisen perustan huolellista käsittelyä. ■

URHO MÄÄTTÄ *Funktionaalinen selittäminen morfologiassa. Metateoriaa ja huomioita suomen ja sen sukukielten tutkimusperinteestä.* Opera fennistica & linguistica 7. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos 1994.

Tampereen yliopisto, Suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos, PL 607, 33101 Tampere